

Orta Karadeniz Bölgesinde Üreticilerinin Ayçiçeği Yetiştiriciliğine Bakışları

H. Sibel Gülse Bal

Osman Karkacier

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 60240, Tokat

Özet: Türkiye’de üretilen yağlı tohumlu bitkiler içerisinde ayçiçeği pamukla birlikte yağ sektörünün en önemli hammaddesidir. Karadenizbirlik’in faaliyet gösterdiği illerde 1994-2000 yılları arasında ayçiçeği ekim alanları %50,00, ayçiçeği üretimi ise % 33,61 azalmıştır. Bu azalma bölge ve Türkiye açısından önemlidir. Çünkü, araştırma bölgesindeki bu durum Türkiye’deki tablonun bir yansımasıdır. Bu çalışmada ayçiçeğindeki bu üretim azalışı dikkate alınarak Orta Karadeniz Bölgesi’ndeki ayçiçeği üreticilerinin bu ürünün yetiştiriciliği ile ilgili düşünceleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın ana materyalini Orta Karadeniz Bölgesi’nde Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’nin (KARADENİZBİRLİK) çalışma sahasında yer alan 4 ilde, ayçiçeği yetiştiren çiftçiler arasından tesadüfi örnekleme metodu ile seçilmiş 107 çiftçiden elde edilen birincil veriler oluşturmuştur. Araştırma sonucunda, incelenen işletmelerde ayçiçeği yetiştiriciliğinin üreticiye kâr bırakmadığı, üreticilerin uygulanan politikalardan ve fiyattan memnun olmadığı ve ayçiçeği tarımından soğuduğu belirlenmiştir. Çiftçilerin ayçiçeği tarımı ile ilgili düşüncelerine dayanarak, ayçiçeği buğday fiyat paritesinin 2’nin üzerinde tutulmasının, prim sistemine devam edilmesinin ve yağlı tohumlar ithalatının takvime bağlanmasının inceleme alanında ayçiçeği üretimini artırabileceği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayçiçeği, çiftçi eğilimleri, Karadenizbirlik

Viewpoint of Producers to Sunflower Farming in Mid-Blacksea Region

Abstract: Sunflower seed is most important raw material with cotton for oil industry of Turkey. In the Karadenizbirlik operating area, during 1994-2000 period, sunflower acreage decreased by 50, 00 %, while production decreased by 33, 61 %. This reduce is most important both this region and Turkey. Because, this figure also reflect a nationwide trend in Turkey. In this study, we considered reduce in sunflower seed produce and we evaluated reflection of sunflower producer deal with sunflower seed in Middle Blacksea Region. The bulk of the data was gathered from randomly selected 107 farmers who cultivate sunflower in four different provinces constituted the operating area of the Union of Black Sea Oilseed Agricultural Cooperatives. Research results showed that sunflower farming was not profitable in the research area and farmers were unsatisfied about policy measures and the sunflowers price. Based on the farmers’ point of view, it was fixed that adjusting parity of price between sunflower and wheat at the level of more than two, continuing premium system as a policy instruments and arrangement of timing in oilseeds import would increase the sunflower production in the research area.

Keywords: Sunflower, farmers’ tendency, Karadenizbirlik

1. Giriş

Türkiye’de bitkisel yağ sanayi yetersiz kalan yurtiçi ham yağ üretimini ithalat ile dengelemektedir. Tüm kalkınma planlarında bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin taleplerine cevap verebilmek amacıyla yağlı tohum üretimi ve verimini arttırmak öngörülmüştür. Bu yönde bir artış sağlanmışsa da sanayinin açığını kapatacak kadar ham yağ üretimi yapılamamıştır. Nitekim sektörün gıda sanayi ithalatı içindeki payı yaklaşık % 44’dür ve ithalat miktarının yaklaşık % 66’sını ham sıvı yağ ithalatı oluşturmaktadır. Bitkisel yağ sanayi bu durumu ile gıda sanayi sektörleri içinde en çok ithalat gerçekleştiren ve hammadde yönüyle en çok dışa bağımlı olan sektördür (Gülse, 1996). İthalat genellikle sanayinin

ihtiyacı olan ve rafine bitkisel yağların hammaddesini oluşturan ham yağ şeklinde yapılmakta ve bu durum bir katma değer kaybı oluşturmaktadır. Türkiye’de bitkisel yağ sanayinin hammaddesini üretebilecek uygun ekoloji ve işleyebilecek yeterli kapasiteye rağmen, böyle bir kısır döngü yaşaması arzulananmayan bir durumdur.

Türkiye’nin toplam bitkisel ham yağ arzında % 44,55 ile en önemli pay ayçiçeğine aittir. Ayçiçeğini % 17,23’lük payı ile pamuk izlemektedir. Rafine yağ kullanımında da yine en önemli pay ayçiçeğindir.

Türkiye 1358 bin ton olan toplam ham yağ kullanımının % 50,37 sini ithal etmiştir. Buna toplam yağlı tohumlar ithalatı da eklendiğinde sektörün durumunu oldukça iyi açıklamaktadır. Türkiye en çok palm ve soya

* Bu çalışma doktora tezinin bir bölümünün özettir.

yağlarını ithal etmekte ve bu yağlar ağırlıklı olarak yem, boya, sabun ve margarin sanayilerinde kullanılmaktadır. Ayçiçeği ham yağının % 82,10'u sıvı yağ sanayinde kullanılmaktadır. Türkiye'de toplam sıvı yağ kullanımının %71,70'ini ayçiçeği karşılamaktadır. Ayçiçeğinin ardından tercihler mısırozü ve zeytinyağı şeklindedir (Aksoy ve Şener, 1999; Dölekoğlu, 2001).

Yağ açığının kapatılabilmesi için yağlı tohum üretimine önem verilmesi gerekmektedir. Sektörün hammaddesini oluşturan yağlı tohumlardan pamuk çiğdidinin bir yan ürün olması, zeytinin ise peryodisite özelliği ile yıllara göre üretiminin azalıp çoğalması ayçiçeğinin önemini ve talebini arttırmıştır. İki bin yılı verilerine göre dünyada 21 081 016 ha ayçiçeği ekilmiş ve 26 168 523 ton ürün elde edilmiştir. Dünya ortalama verimi ise 1 241 kg/ha olmuştur. Türkiye'de ise 540 000 ha alana ayçiçeği ekilmiş 825 000 ton ürün elde edilmiştir. Ortalama verim 1 527 kg/ha olarak gerçekleşmiştir (Anonim, 2002).

Karadenizbirlik'in faaliyet gösterdiği 9 ilde 1994 yılından 2000 yılına kadar olan 7 yıllık dönemde ayçiçeği ekim alanı ve üretimleri önemli oranda azalmıştır. Bu 9 ilin toplam ayçiçeği ekim alanı 1994 yılında 81866 dekar iken % 50,00 oranında azalarak 2000 yılında 41071 dekar olmuştur. 1994 yılında bu 9 ilin Türkiye'nin ayçiçeği ekim alanı içindeki payı % 13,97 iken 2000 yılında % 7,58'dir.

Sektörün hammaddesi olan yağ tohumlarının arttırılması yeni alanların üretime açılması ile sağlanabilecektir. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile yeni alanların tarıma açılacak olması bir olumluluktur. Aynı zamanda yağlı tohum üretimi için diğer ürünlerden kısıtlama yapılarak ya da ikinci ürün uygulaması ile üretimin arttırılabileceği görüşleri vardır. Birim alandan elde edilecek ürün miktarının arttırılması ve fazla yağ oranına sahip çeşitlerin geliştirilmesinin de üretimi arttıracığı belirtilmektedir (Anonim 2001).

Türkiye'de bitkisel yağ sanayinin asıl hammaddesini oluşturan, sektörü direk etkileyen hammadde boyutunun bölgesel ve makro düzeyde incelenmesi önem taşımaktadır. Bu konuda mevcut bilgi boşluğunu doldurmak amacıyla bu

araştırmada, ayçiçeği ve bitkisel yağ üretimi konusunda Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösteren ayçiçeği üreticilerinin örgütlenmesini sağlayan Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin (Karadenizbirlik) Orta Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösterdiği illerde sanayiye hammadde vererek üretim sürecini başlatan ayçiçeği üreticilerinin ayçiçeği yetiştiriciliği konusundaki düşünceleri ,buna yönelik değerlendirmeleri ve eğilimleri incelenmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Samsun, Amasya, Tokat ve Çorum illerinde ayçiçeği üreten işletmeler araştırmanın populasyonunu oluşturmaktadır. Araştırmanın ana materyalini işletmelerden anket yoluyla elde edilen veriler oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, söz konusu illerin İl Tarım Müdürlükleri, İlçe Tarım Müdürlükleri, DİE, DPT, Tarım Bakanlığı'na ait konu ile ilgili veriler ile Türkiye'nin değişik yörelerinde konu ile ilgili yapılmış araştırma ve incelemelerin sonuçlarından da yararlanılmıştır.

2.2. Yöntem

Bu araştırma ayçiçeği tarımının yoğunluğu dikkate alınarak gayeli olarak seçilen, Samsun'da *Havza, Bafra*, Çorum'da *Merkez, Sungurlu, Mecitözü*, Amasya'da *Merkez*, Tokat'ta *Zile* ilçelerinde yürütülmüştür.

Daha sonra bu ilçelerde ayçiçeği yetiştiren köyler ve bu köylerdeki ayçiçeği yetiştiricileri tespit edilmiş, köy bazında ve işletme bazında ayçiçeği ekim alanlarına ulaşılmıştır.

Bu verilerle ilk önce köy örnekleme daha sonra da anket yapılacak işletmeler sayısının tespiti için işletme örnekleme yapılmıştır.

Örneğe alınan 7 ilçede ayçiçeği yetiştiren 118 köyden, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile 21 köy seçilmiş ve oransal olarak ilçelere dağıtılmıştır. Örnekleme çerçevesini oluşturan bu 21 köy toplam köy sayıları ile doğru orantılı olarak ilçelere dağıtılmıştır.

Daha sonra 21 köydeki 869 ayçiçeği üreticisinin 1999 yılındaki ayçiçeği ekim alanları tespit edilerek örnekleme çerçevesi oluşturulmuştur. Örnekleme çerçevesinde yer alan işletmelerin ayçiçeği ekim alanı dikkate alınarak varyasyon katsayısı hesaplanmıştır. Varyasyon katsayısı %81,02 bulunmuştur. Varyasyon katsayısının yüksek çıkması ya da ayçiçeği ekim alanlarının dağılımının heterojen olması tabakalı örnekleme yönteminin kullanılmasını gerektirmiştir (Çiçek ve Erkan, 1996).

Bu amaçla %95 güven aralığında ve ortalamadan %5 sapma ile yapılması gereken anket sayısı belirlenmeye çalışılmıştır. Örneklemede NEYMAN yöntemi kullanılmış ve örnek hacmi aşağıdaki formül yardımı ile tespit edilmiştir.

$$n = \frac{(\sum Nh * Sh)^2}{(\sum Nh)^2 * D^2 + [\sum Nh * (Sh)^2]} ,$$

$$D = \frac{x * 0,05}{t}$$

Formülde;

n = Örnek işletme sayısını,

Nh = h'inci tabakaya ait örnekleme çerçevesindeki işletme sayısını,

Sh = h'inci tabakadaki verilerin standart sapmasını,

Sh² = h' inci tabakadaki verilerin varyansını

N = Toplam işletme sayısını

X = Ayçiçeği ekim alanlarının aritmetik ortalamasını

t = güven aralığı için t tablo değerini

D = ortalamadan %5 sapmayı (izin verilen hata payını) ifade etmektedir.

Belirlenen örnek hacminin tabakalara dağılımında ise,

$$n = \frac{(Nh * Sh) * n}{\sum Nh * Sh} \quad \text{formülünden}$$

yararlanılmıştır (Çiçek ve Erkan, 1996).

Araştırmada ana kitleyi meydana getiren işletmeler ayçiçeği ekim alanlarının gösterdiği dağılıma göre; 20 dekar küçük alanlar, 21-50 dekar ayçiçeği ekim alanına sahip alanlar ve 51 dekar daha fazla ayçiçeği yetiştirenler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Araştırmada kabul edilen hata payı %5 olup, %95 güven aralığında örnek

işletme sayısı birinci grupta 31, ikinci grupta 35 ve üçüncü grupta 41 olmak üzere toplam 107'dir.

Yapılan anket çalışmasında, üreticilerin ayçiçeği yetiştiriciliğine ilişkin görüşleri alınmış, bu veriler özetleyici istatistikler yardımıyla çizelgelerde verilmiştir. Ayrıca ayçiçeği üretim faaliyetinde maliyet analizi yapılarak kârlılık durumu ortaya konulmuştur.

3. Bulgular ve Tartışma

Araştırmada görüşülen çiftçiler uzun yıllardır ayçiçeği üreticisi olan çiftçilerdir. Çiftçilerin ayçiçeği üreticiliğinde bu uzun döneme yayılan tecrübelerine dayanan cevaplarıyla bölgede ayçiçeği yetiştiriciliği irdelenmeye çalışılmıştır.

Üreticilere neden ayçiçeği yetiştirdikleri sorulduğunda Çizelge 1'deki sonuçlara ulaşılmıştır. Çizelge 1 incelendiğinde her üç grup için de üreticilerin ayçiçeği yetiştirmelerinde en önemli etkenin münavebe olduğu görülmektedir. İşletme geneli itibarıyla üreticilerin % 69,16'sı münavebeden dolayı ayçiçeği yetiştirdiklerini belirtmişlerdir. Çiftçilerin % 57,94'lük kısmı ise arazi ve iklime uygun olduğu için ayçiçeği yetiştirdiklerini ifade etmişlerdir. Kooperatife üye olduğu için ayçiçeği üretenlerin oranı %9,35'tir. Bu ayçiçeği üreticilerinin entegrasyona ve ortağı oldukları kooperatife bakışlarını yansıtan önemli bir sonuçtur.

Ayçiçeği üreticileri bölgede çoğunlukla başka alıcı olmadığı ve kooperatif üyesi oldukları için münavebeye uygun düşen arazi kadar kooperatife taahhütte bulunmakta ve o kadar alanda ayçiçeği yetiştirmektedirler. 1999 yılı için de üreticilerin hepsi taahhüt ettikleri kadar alanda ayçiçeği yetiştirdiklerini belirtmişlerdir.

Ayçiçeği kuvvetli ve derine gidebilen kök sistemi nedeniyle kurağa nispeten dayanıklı bir bitki olarak bilinmektedir. Tabla teşekkülü ve çiçeklenme devresi en kritik dönem olup ihtiyacı olan suyun % 60'ını bu dönemde kullanmaktadır. Toprakta fazla miktarda besin maddesi kaldırdığı belirtilen ayçiçeğinin üst üste ekimden kaçınılması belirtilerek, aşağıdaki münavebe sistemlerinden biri önerilmektedir (Anonim, 2001):

Çizelge 1. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri

Üreticilerin Ayçiçeği Yetiştirme Sebepleri	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam (107)	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Münavebe için Zorunlu	19	61,29	24	68,57	31	75,61	74	69,16
Arazi ve iklim bu ürüne uygun	19	61,29	27	77,14	16	45,71	62	57,94
Alışkanlık	4	12,90	2	5,71	1	2,4	7	6,54
Kârlı	8	25,81	6	17,14	9	21,95	23	21,49
Kooperatife üyeyim	3	9,68	4	11,43	3	8,57	10	9,34
Diğer	4	12,90	2	5,71	5	16,13	11	10,28

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

- Ayçiçeği-buğday-mısır (susam, soya)-Arpa (buğday)
- Yem bitkileri – buğday – ayçiçeği - buğday (arpa)
- Buğday-şeker pancarı-ayçiçeği-arpa
- Buğday - ayçiçeği - şeker pancarı-karpuz
- Şeker pancarı – buğday – baklagiller – ayçiçeği

Araştırma bölgesinde ise üreticiler buğday-ayçiçeği-buğday, buğday-pancar-buğday-ayçiçeği, buğday-arpa-ayçiçeği-soğan, buğday-ayçiçeği-arpa-nohut, ayçiçeği-buğday-arpa-ayçiçeği, buğday-ayçiçeği-arpa, buğday-ayçiçeği-kavun gibi münavebe sistemlerini uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Günümüze kadar geçen dönem birkaç yıl hariç ayçiçeği üreticileri açısından pek iç açıcı olmamış ve daha öncede belirtildiği gibi üreticilerin ayçiçeği üretiminden caydırmıştır. 1999 yılında başlayan prim ödemeleri üreticiler için bir umut olmuştur. İlk kez 1999 yılında ayçiçeği fiyatı dünya fiyatları baz alınarak 130 bin TL/kg olarak açıklanmıştır. İlave olarak 5 cent/kg destekleme primi verilmiştir. 5 cent'lik prim ödemesiyle 1999 yılı ayçiçeği fiyatı 151 bin TL/kg olmuştur (Anonim, 2001). Bu fiyat düzeyi üreticiye kâr bırakmamış emeğinin karşılığını alamayan üretici ayçiçeği tarımından soğumuştur. Üreticiler ancak 200 bin TL/kg düzeyinde karlı olabileceklerini belirtmişlerdir.

Nitekim Çizelge 2'de verilen ayçiçeği üretim maliyeti, brüt üretim değeri ve kârlılık durumu üreticileri haklı çıkarmaktadır. İncelenen işletmelerde brüt üretim değerinden toplam masrafların çıkarılmasıyla bulunan net kâr tüm işletme gruplarında işletmelerin zarar ettiklerini göstermektedir.

İşletmeler ortalamasında zarar -4,18 milyon TL'da bulunmuştur. Harcanan 1 TL'ye karşılık elde edilen geliri gösteren oransal kâr tüm işletme gruplarında 1'den küçüktür ve işletmelerin zarar ettiğini göstermektedir. İşletmeler ortalaması için bu değer 0,88'dir. Zarar işletmeler büyüdükçe azalmaktadır.

Araştırma bölgesinde üreticilerin ileriki yıllarda ayçiçeği yetiştirip yetiştirmemek konusundaki düşünceleri Çizelge 3'te verilmiştir. Buna göre bölgedeki ayçiçeği üreticilerinin % 83,18'i ileri yıllarda yine ayçiçeği yetiştireceklerini, % 16,82'si ise ayçiçeği yetiştirmekten vazgeçeceklerini belirtmişlerdir. Ayçiçeği yetiştireceğini belirten üreticilerin çoğu münavebe zorunluluğundan, arazisi ve iklim bu ürünü yetiştirmeye uygun olduğu için ayçiçeği yetiştirmeye devam edeceklerini ifade etmişlerdir. Ayçiçeği yetiştirecek üreticilerin de %37,38'i 2000 yılı için yetiştirdikleri miktarı azaltacaklarını ifade etmiştir. Çizelgeye göre bir sonraki yıl hiç ayçiçeği yetiştirmeyeceğini, ya da daha az yetiştireceğini belirten üreticilerin toplam oranı %54,20'dir. Üreticiler bu davranışlarını emeklerini karşılamayan düşük fiyata bağlamışlardır.

Üreticilerin ayçiçeği yetiştiriciliğine olumsuz tepkilerinin işletme büyüklüğü ile doğru orantılı olduğu saptanmıştır. Birinci grup işletmelerde 2000 yılında ayçiçeği ekmeyeceğim veya az ekeceğim diyen üreticilerin oranı % 29,03 iken, bu oran ikinci grupta % 54,29, üçüncü grupta ise % 73,17'dir. Bu durum orta büyüklükteki ve büyük işletmelerin diğer ürünlere kayarak tepkilerini gösterebilme avantajına sahip olmasıyla açıklanabilir.

Çizelge 2. İncelenen İşletmelerde Dekara Ayçiçeği Üretim Maliyeti, Üretim Değeri ve Kârlılık Durumu (Milyon TL/da ve % olarak)

Maliyet Unsurları	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		İşlt. Ort. (107)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
1.1. ve 2. sürümler	3,55	8,60	3,44	10,21	3,31	10,09	3,36	9,95
2. Tırmık, kazayağı vb. (3. sürüm)	2,73	6,60	2,99	8,88	3,10	9,46	3,05	9,03
3. Ekim	3,06	7,41	3,03	9,01	3,27	9,96	3,19	9,47
4. Gübreleme	3,79	9,18	3,48	10,34	3,37	10,29	3,43	10,17
5. İlaçlama	1,71	4,13	0,86	2,55	1,01	3,06	1,02	3,03
6. Çapalama	6,66	16,12	6,19	18,37	5,62	17,15	5,84	17,31
7. Sulama	0,97	2,34	0,19	0,55	0,35	1,07	0,36	1,06
8. Hasat	3,81	9,22	2,26	6,70	2,01	6,15	2,21	6,55
9. Nakliye	0,83	2,02	0,49	1,47	0,34	1,04	0,42	1,24
10. Alet. Mak. Tam. Bak.	0,07	0,16	0,08	0,25	0,08	0,25	0,081	0,24
11. Döner Serm. Faizi *	7,33	17,76	6,22	18,45	6,06	18,48	6,20	18,37
12. Değişken Mas. Top. (1+...+10)	27,17	65,78	23,01	68,34	22,46	68,52	22,95	68,03
13. Yönetim Giderleri	0,82	1,97	0,69	2,05	0,67	2,06	0,69	2,04
14. Tarla Kirası	0,45	1,08	0,00	0,00	0,07	0,22	0,08	0,24
15. Bina Serm. Amort.	0,44	1,06	0,21	0,61	0,28	0,85	0,28	0,82
16. Alet Mak. Serm. Amort.	2,04	4,95	1,39	4,14	1,14	3,48	1,32	3,90
17. Bina Serm. Faizi **	0,77	1,86	0,41	1,22	0,59	1,81	0,56	1,67
18. Alet Mak. Serm. Faizi **	2,04	4,95	1,39	4,14	1,14	3,48	1,32	3,90
19. Bina Serm. Tam. Bak. Mas.	0,03	0,07	0,29	0,85	0,27	0,81	0,24	0,72
20. Vergi	0,21	0,52	0,07	0,20	0,09	0,29	0,10	0,30
21. Sabit Mas. Top. (13+...+20)	6,80	16,46	4,45	13,21	4,26	13,00	4,59	13,60
22. Üretim Mas. Top. (11+12+21)	41,30	100,00	33,68	100,00	32,78	100,00	33,74	100,00
Brüt Üret. Değ. (Milyon TL/da)	31,80		28,14		29,82		29,56	
Üretim Maliyeti (Milyon TL/da)	41,30		33,68		32,78		33,74	
Net Kar (fark) (Milyon TL/da)	-9,50		-5,54		-2,96		-4,18	
Verim (kg/da)	210,57		186,34		197,47		195,76	
Üretim Maliyeti (Milyon TL/kg)	0,196		0,181		0,166		0,172	
Satış Fiyatı (Milyon TL/kg)	0,151		0,151		0,151		0,151	
Net Kar (Milyon TL/kg)	-0,045		-0,030		-0,015		-0,021	
Oransal Kar	0,77		0,84		0,91		0,88	

(*) Bu değer değişken masraf toplamına, TC Ziraat Bankası yıllık faiz oranının yarısının uygulanmasıyla bulunmuştur. 1999 Yılı için TC Ziraat Bankasının faiz oranı %54'tür.

(**) İlgili binalar ve ilgili alet makine için faiz hesaplanırken %5 esas alınmıştır, faiz hesaplamada ayçiçeğinin brüt üretim değerine katkısı dikkate alınmıştır.

Çizelge 3. İncelenen İşletmelerde Araştırma Bölgesindeki Ayçiçeği Üreticilerinin 2000 Yılı İçin Ayçiçeği Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri

	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Aynı	12	38,71	6	17,14	4	9,76	22	20,56
Çok	10	32,26	10	28,57	7	17,07	27	25,24
Az	3	9,68	16	45,72	21	51,22	40	37,38
Ayçiçeği Ekecek Üretici	25	80,65	32	91,43	32	78,05	89	83,18
Ayçiçeği Ekmeyecek Üretici	6	19,35	3	8,57	9	21,95	18	16,82
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Ayçiçeği üretimi aşamasında üreticilerin karşılaştıkları sorunlar Çizelge 4'te verilmiştir. Ayçiçeği üreticilerinin ayçiçeği % 69,16'sı ayçiçeği üretiminde emeklerinin

karşılığını alamadıklarını belirtmişlerdir. Ayçiçeği üreticileri finansman sorunu ve pazar alternatifleri olmamasını diğer önemli sorunları olarak belirtmişlerdir. Üreticilerin

üyeleri oldukları kooperatifte etkinliklerinin olmaması, ödemelerin geç ve vadeli olması üreticileri bıktırmakta alternatif pazar yada

ürün arayışına yöneltmektedir. Bu sorunlar özellikle küçük işletmelerde daha yoğun yaşanmaktadır.

Çizelge 4. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Ayçiçeği Üretimi Aşamasında Üreticilerin Karşılaştıkları Sorunlar	1. Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Emeğimizin karşılığını alamıyoruz	20	64,52	25	80,65	29	70,73	74	69,16
Finansman sıkıntısı	22	70,97	19	54,27	24	58,54	65	60,75
Pazar alternatifimiz yok	17	54,84	15	42,86	17	41,46	49	45,79
Piyasa belirsizliği	11	35,48	9	25,71	12	29,27	32	29,91
Kooperatiften umduğumuzu bulamıyoruz	17	54,84	13	37,14	12	29,27	42	38,89
İstediğimiz kadar girdi temin edemiyoruz	1	3,23	----	----	3	7,32	4	3,74
Girdileri zamanında temin edemiyoruz	----	----	1	2,86	1	2,44	2	1,87
Diğer	5	16,13	9	25,71	5	12,20	19	17,76

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

Ayçiçeği üreticilerine tohumlarını seçerken neye dikkat ettikleri sorulduğunda Çizelge 5'teki sonuçlara ulaşılmıştır. Ayçiçeği yetiştiriciliği ve üretimde önemli etkisi olan tohumluk kullanımında üreticilerin % 71,96'sı tohum seçerken tohumun verim durumuna dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Bunu destekleyen ve üreticilerin % 62,62'sinin de belirttiği 2. seçenekte tohumluğun yöreye uygun olmasıdır.

Tohumlukları aldıkları yer konusundaki tercihleri incelendiğinde üreticilerin tamamı sertifikalı tohumluk kullanmakta olup genel olarak bunların %88,79'u tohumluğunu kooperatifler, %11,21'i ise tohum firmasından aldıkları saptanmıştır.

Ayçiçeği üreticilerinin % 66,67'si tohumluğa ilişkin en önemli sorunlarını tohumun pahalılığı olarak ifade etmişlerdir.

Çizelge 5. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Tohum Seçiminde Dikkat Ettikleri Hususlar

Üreticilerin tohum seçiminde dikkat ettikleri hususlar	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Verim Durumuna	24	77,42	25	71,43	28	68,29	77	71,96
Yöreye Uygun Olmasına	17	54,84	21	60,00	29	70,73	67	62,62
Sertifikalı olmasına	10	32,26	20	57,14	19	46,34	49	45,79
Kooperatifin Verdiğini Ekerim	9	29,03	4	11,43	4	9,76	17	15,89
Tohum Çeşidine	1	3,23	4	11,43	3	7,32	8	7,48
Ucuz Olmasına	----	----	----	----	1	2,44	1	0,93
Pahalı Olmasına	----	----	----	----	1	2,44	1	0,93
Diğer	4	12,90	6	17,14	9	21,95	19	17,76

Not: Üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar, normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100'ü aşmaktadır.

Üreticilerin % 98,13'ü ayçiçeği ekimini mibzerle yapmakta, nisan ayı sonu ile mayıs ayı başı arasında ekim yapılırken, hasat ağustos sonu ve eylülde olmaktadır. Ayçiçeği üreticilerinin tamamı hasat ettikleri ürünü kooperatife teslim etmişlerdir.

Üreticilerin %100'ü ürünlerini zamanında satabildiklerini belirtmiştir. % 6,54'ünün ürününü hasattan sonra bekletecek

deposu vardır ama bu üreticiler de ürünlerini bekletmeden sattıklarını ifade etmişlerdir.

Çiftçiler ürünlerine peşin para ödenmesi, pazarlık şanslarının olması ve bir rekabet ortamı olabilmesi için özel sektör satıcılarının gerekli olduğunu düşünmektedirler. Ancak bu alıcıların güvenilir olmaması ve ürüne düşük fiyat vermesini özel sektörün dezavantajları olarak belirtmişlerdir.

Ayçiçeği üreticileri kooperatifin tüccara göre daha iyi fiyat verdiğini, hazır alıcı olduğunu ve güvenilir olduğunu belirtmişlerdir. Geç ve vadeli yapılan ödemeler, beklenenden düşük fiyat ve tekel konumunda olması ise kooperatifin aksayan yönleridir.

Üreticilere ürünlerinin bedeli 3 taksitle ödenmiştir, hiçbiri bu ödeme şeklinden memnun olmadıklarını, ürün bedellerinin peşin ödenmesini istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca çok geç açıklanan fiyatların ekim zamanı açıklanması gerektiğini düşünmektedirler. Türkiye’de ayçiçeği destekleme fiyatı 1986 yılında, diğer bazı desteklenen ürünlerle birlikte ekim döneminden önce açıklanmıştır. Buna ilaveten sezon boyunca kademeli fiyat artışı uygulanmıştır. 1987 yılı ayçiçeği ekim alanı 1980-2000yıllarını kapsayan 20 yıllık dönemin en yüksek değeri olan 775 bin ha olmuştur. Bu sonucun desteklemenin uygulama şeklindeki değişimden kaynaklandığı söylenebilir ve bu uygulamayla ayçiçeği üretiminde artış sağlanabilir (Anonim, 1999; Anonim 2002).

Ayçiçeği üreticileri belirtilen avantajlarından dolayı ürünlerini kooperatife satmakta ancak, kooperatifin dezavantajlarını da önemle vurgulamaktadırlar. Üreticilere

ürünlerini daha iyi şartlarda satmaları için neler yapılabileceği ile ilgili düşünceleri sorulduğunda ise kendi kooperatifleri, üretici birliği ve sendika şeklinde örgütlenme, rekabet ortamı yaratılması, düzenli bir ürün politikasının uygulanması, sözleşmeli çalışılması şeklinde önerilerde bulunmuşlardır.

Ayçiçeği üreticileri mevcut durumu ile ayçiçeği üretiminin kârlı olmadığını önceden daha kârlı olduğunu vurgulamışlardır. Destek verilirse daha fazla ayçiçeği üretmeyi ister misiniz ? denildiğinde ayçiçeği üreticilerinin % 85,05’i destekleme şartları iyi olursa üretimlerini artıracaklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre uygulanacak iyi bir destekleme politikası inceleme alanında ayçiçeği üretiminin artırılmasına ve hammadde darboğazının giderilmesine katkı sağlayabilecektir.

Çizelge 6’daki sonuçlar çizelge 3’teki bölge ayçiçeği üreticilerinin 2000 yılına ilişkin ayçiçeği üretim planları ile karşılaştırıldığında; önceki yıllardakiyle aynı miktarda ya da daha az ayçiçeği yetiştireceğini belirten %57,94 oranındaki üreticinin destekleme ile ayçiçeği üretimini artırması mümkündür. Böylelikle ayçiçeği üretiminde son yıllarda görülen önemli azalışın önlenmesi sağlanabilir.

Çizelge 6. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Verilecek Bir Destekle Bağlantılı Olarak Üretecekleri Ayçiçeği Miktarı Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet Üretim	29	93,55	27	77,14	35	85,37	91	85,05
Hayır Üretmem	2	6,45	8	22,86	6	14,63	16	14,95
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Araştırma bölgesindeki ayçiçeği üreticilerin destek verilirse soya ve kanola gibi diğer yağ bitkilerini yetiştirip yetiştirmeme konusundaki düşünceleri Çizelge 7’de yansıtılmıştır Buna göre üreticilerin %41,12’si buna evet cevabını verirken, % 58,88’i hayır

demmiştir. Ancak hayır diyen üreticilerin büyük çoğunluğunun bu ürünleri tanımadığı tespit edilmiştir. Bu ürünlerin deneme ve yayımları yapıldığında üreticiler tarafından benimseneceği ve üretilme olasılığının artacağı söylenebilir.

Çizelge 7. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Destek Verildiği Takdirde Soya ve Kanola Yetiştirmek Konusundaki Düşünceleri

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam (107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet yetiştiririm	13	41,94	18	51,43	13	31,71	44	41,12
Hayır yetiştirmem	18	58,06	17	48,57	28	68,29	63	58,88
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Araştırma bölgesi ayçiçeği üreticilerinin kredi kullanım durumlarına ilişkin veriler Çizelge 8 ve 9’ da verilmiştir.

107 ayçiçeği üreticisinin 46’sı yani %42,99’u ayçiçeği üretiminde kredi kullanmışlardır. Kredi kullanan üreticilerin

%89,13’ü aldığı kredinin ihtiyacını karşıladığını belirtmiştir. Aldığı kredinin yetmediğini belirten üreticiler ihtiyacını bankalar, akrabalar veya tefecilerden karşılamış yada mallarını sattıklarını ifade etmişlerdir.

Çizelge 8. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kredi Kullanım Durumu

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet	17	54,84	14	40,00	15	35,59	46	42,99
Hayır	14	45,16	21	60,00	26	63,41	61	57,01
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

Çizelge 9. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kullandıkları Kredinin İhtiyaçlarını Karşılama Durumu

Sorular	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Evet karşıladı	16	94,12	13	92,86	12	80,00	41	89,13
Hayır karşılamadı	1	5,88	1	7,14	3	20,00	5	10,87
TOPLAM	17	100,00	14	100,00	15	100,00	46	100,00

Araştırmada ayçiçeği üreticilerinin kredi temininde karşılaştıkları sorunlar ise Çizelge 10’da verilmiştir. Üreticilerin % 70,67 gibi önemli bir oranının kredi teminindeki en

önemli sorunu faizlerin yüksek oluşudur. Ayrıca bunun devamı olan bir sorunda geri ödemedeki zorluk olarak belirtilmiştir.

Çizelge 10. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Kredi Kullanımında Karşılaştıkları Sorunlar

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Faizler yüksek	27	79,41	13	76,47	13	54,17	53	70,67
Geri ödemek zor	5	14,71	2	11,76	7	29,17	14	18,17
Kredi miktarı düşük	---	---	2	11,76	4	16,67	6	8,00
Teminat göstermek zor	2	5,88	---	---	---	---	2	2,67

Not: Kredi kullanan üreticiler birden çok seçeneğe cevap verdikleri için toplamda sayılar normal anket sayılarını, yüzdeler ise 100’ü tutmamaktadır.

Ayçiçeği üreticileri uzun yıllardır bu ürünün üreticisi olmalarına rağmen eksiklik duydukları bilgiler ve bu bilgileri edindiği kaynaklar Çizelge 11 ve 12’de verilmiştir. Üreticilerin % 44,86’sı bir eksikliklerinin olmadığını, % 55,14’ü ise çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Üreticiler ekim, gübreleme ve ilaçlamada daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Ayçiçeği üreticilerinin eksikliğini duydukları bilgileri edindikleri bilgi kaynakları Çizelge 12’de görülmektedir.

Ayçiçeği üreticilerinin % 52,33’ü ihtiyaç duydukları bilgiyi Karadenizbirlik’ten

almaktadırlar. Bunun yanı sıra üreticilerin %24,30 diğer çiftçilerden bilgi edindiklerini belirtmişlerdir. Geri kalan üreticiler tarım ilçe müdürlüğü ve tarımla ilgili özel firmalar gibi kaynaklardan yararlanmaktadır. Bu durum İşletme grupları itibariyle incelendiğinde, küçük işletmelerin Karadenizbirlik’ten bilgi alanlarının oranı % 41,94 iken büyük işletmelerde bu oran % 63,42’dir. Buradan büyük işletmelerin küçük işletmelere oranla daha çok kurumsal bilgi kaynaklarını tercih ettiği söylenebilir.

Cizelge 11. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Yetiştiricilerinin Eksiklik Duydukları Bilgiler

	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Ekimde	8	25,81	9	25,72	6	14,63	23	21,50
Gübrelemede	4	12,90	3	8,57	5	12,19	12	11,21
Hasatta	2	6,45	2	5,71	4	9,76	8	7,48
İlaçlamada	3	9,68	4	11,43	3	7,32	10	9,35
Pazarlamada	1	3,23	2	5,71	3	7,32	6	5,61
Sorunu olan	18	58,07	20	57,14	21	51,22	59	55,14
Sorunu olmayan	13	41,93	15	42,86	20	48,78	48	44,86
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,000

Cizelge 12. İncelenen İşletmelerde Ayçiçeği Üreticilerinin Bilgi Kaynakları

Üreticilerin Bilgi Kaynakları	1 Grup (31)		2. Grup (35)		3. Grup (41)		Toplam(107)	
	Sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Karadenizbirlik	13	41,94	17	48,57	26	63,42	56	52,33
Diğer Çiftçiler	9	29,03	11	31,43	6	14,63	26	24,30
Tarım İlçe Müdürlüğü	5	16,13	5	14,28	5	12,19	15	14,02
Tarım Firmaları	1	3,23	1	2,86	2	4,88	4	3,74
Diğer	3	9,67	1	2,86	2	4,88	6	5,61
TOPLAM	31	100,00	35	100,00	41	100,00	107	100,00

4. Sonuç ve Öneriler

Ayçiçeği Türkiye’de üretilen yağlı tohumlu bitkiler içindeki konumu ile pamukla birlikte Türkiye genelinde yağ sektörünün en önde gelen hammaddesidir. Türkiye’nin tüm bölgelerinde ayçiçeği üretimi yapılmakta birlikte, üretim alanları özellikle Trakya ve Marmara Bölge’sinde yoğunlaşmaktadır.

Türkiye’de Bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin gıda sanayi dış ticaretindeki payı , ihracatta % 10,31, ithalatta % 34,90’dır. Türkiye’nin yağlı tohumlar ithalatı son 20 yılda reel olarak %602,76 artmıştır (Anonim, çeşitli yıllar). Bu konumıyla sektör gıda sanayi içinde en fazla ithalat gerçekleştiren sektördür. Türkiye’de yıllardır yağ bitkileri üretimi ile ilgili tutarlı ve istikrarlı bir politika ve planlamanın olmayışı, mevcut potansiyelden yeterince yararlanmayı olumsuz etkileyerek bitkisel yağ açığının ve sanayinin dışa bağımlılığının artmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada temel olarak Orta Karadeniz Bölgesinde ayçiçeği yetiştiren işletmelerin bu ürünün yetiştiriciliği ile ilgili düşüncelerini analiz edilmiştir. Çalışmanın yapıldığı 1999 yılı itibarıyla Karadenizbirlik bünyesindeki illerin Türkiye ayçiçeği ekim alanlarındaki ve üretimindeki payı sürekli azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Nitekim bölgenin Türkiye ayçiçeği ekim alanlarındaki ve üretimindeki payı 1994 yılında sırasıyla %13,97

ve %12,43’tür. 1999 yılında %9,46 ve %8,01’dir.

Araştırma sonucunda bölgede ayçiçeği üreticilerinin %54,20’si bu ürünün üretimini azaltacağını veya hiç ayçiçeği yetiştirmeyeceğini belirtmiştir. Bu eğilimin kaynağı üreticiler fiyatları düşük bulması ve emeklerinin karşılığını alamamalarıdır. Kooperatifin garanti ve güvenilir bir pazar olsa bile vadeli ve geç ödemeler yapması, fiyatların geç açıklanması, çiftçileri bezdirdiği başka ürün ve pazar arayışlarına yönelttiği saptanmıştır. Bu durum ürünlerini tüccara satan ayçiçeği üreticilerini düşük fiyat ve dolandırılma riski ile karşı karşıya bırakmıştır.

Bu şartlar altında yağlı tohumlar üretimini artırmak ve büyüyen ithalatı frenleyebilmek için bazı çalışmalar yapılması bir zorunluluktur. Türkiye’nin ayçiçeği üretimine önemli oranda katkı sağlayabilecek bu potansiyel bölge için ve ülke geneli için yağlı tohumlar üretimini teşvik edici bazı politikalar uygulanırsa ayçiçeği tarımı yaygınlaşabilecektir.

Ayçiçeği için önerilebilecek politika seçeneklerinden ilki öncelikle ayçiçeği buğday paritesinin ayarlanmasıdır. Ayçiçeği-buğday taban fiyat paritesinin 2’nin altına düşmesinin ayçiçeği ekim alanlarının daralmasına yol açmaktadır. Fiyatlar açıklanırken bu orana dikkat edilmelidir. Ayçiçeği lehine olması gereken fiyat farkı azaldıkça üretici, üretimi

risksiz ve kolay olan buğdayı tercih etmekte ve yağlık ayçiçeği üretimini ülke ihtiyacına yönelik artırmayı amaçlayan destekleme alımları amacına ulaşmamaktadır. Aşırı kuraklığın yaşandığı, yetersiz fiyat uygulandığı ve ayçiçeği-buğday paritesinin düzgün ayarlanmadığı yıllarda üretim oldukça düşüktür.

Türkiye'nin net ithalatçısı olduğu ayçiçeğine yönelik bir üretim politikası yoktur. Yağlı tohumlar ilk defa 1969 yılında destekleme kapsamına alınmıştır. Ayçiçeği 1980-1994 yılları arasında bazı yıllar hariç sürekli desteklenmiştir. 1994 yılında kooperatiflerin destekleme dışında bırakılmaları ve birliklerin destekleme alımı yapmayıp yalnızca kendi tesislerinin ihtiyacı kadar ürün alması sonucu yağ fabrikaları ayçiçeği alım fiyatlarını düşürmüş üreticiler mağdur olmuştur.

İlk defa 1999 yılında ayçiçeği fiyatları dünya fiyatları baz alınarak açıklanmış ve ilave 5 cent/kg destekleme primi verilmiştir. Prim sistemi üretimi teşvik ettiği, desteklemenin doğrudan üreticiye yapılmasıyla üreticilerin gelirini yükselttiği, sanayicinin dünya fiyatlarından hammadde elde etmesini sağladığı için inceleme alanında ayçiçeği üretimini arttırmada kullanılabilir diğer bir politikadır.

Yağlı tohumların ve ayçiçeği üretiminin arttırılması için yeni alanların üretime açılması (GAP ile yeni alanların tarıma açılacak olması bir olumluluktur), birim alandan elde edilecek

ürün miktarının arttırılması ve fazla yağ oranına sahip çeşitlerin geliştirilmesi, yağlı tohum üretimi için diğer ürünlerden kısıtlama yapılması önerileri yapılmaktadır.

Türkiye'de üretim uygun alanlarda ayçiçeği ve kanola gibi yağ bitkileri üretimine ağırlık verilebilir. Bu ürünlere yönelik iyi hazırlanmış yayım ve eğitim programları ile verim ve üretim artışı sağlanabilir.

Yağlı tohumlu bitkilerin üretiminde kullanılan girdilere uygulanan vergiler azaltılarak ürün maliyetleri düşürülüp dış pazarlarla rekabet şansı yaratılabilir.

Dünya ayçiçeği üretiminde söz sahibi olan Rusya ve Ukrayna'nın düşük fiyatlı ayçiçeği ihracatı, gelecekte de Türkiye'nin ayçiçeği üretimine ciddi rakip olarak görünmektedir. Ayçiçeği tohumuna %29 yağına ise %39 üst sınır olmak üzere gümrük vergisi uygulanabilmektedir. Üreticilerin bu oranda vergilerle korunduğu dönemlerde bile Karadeniz ülkeleri ihracatçıları buna fiyatları düşürerek karşılık vermişler ve bu ülkelerin ürünleri tükenene kadar bu uygulamalardan beklenen fayda elde edilememiştir. Yağlı tohumlar ithalatı bir takvime bağlanarak, üretim dönemindeki kısıtlamalarla ayçiçeği üreticilerinin, diğer dönemlerde de sanayicinin korunması ayçiçeği üretiminin arttırılmasına katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

- Aksoy, Ş. ve A. Şener, 1999. TEAE, Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin Raporu: 1997/1998, Yayın No: 18, Ankara
- Anonim, Çeşitli Yıllar (1982-2002), DPT Yıllık Programları, Ankara.
- Anonim, 2001. DPT, Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyon Raporu Sanayi Bitkileri Alt Komisyon Raporu TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları No: DPT: 2648 - ÖİK:656, Ankara.
- Anonim, 2002. DİE. Tarım İstatistikleri Özeti 1981-2000, DİE Yayınları Yayın No: 2430, ISBN 975-19-2697-1, Ankara.
- Çiçek, A. ve O. Erkan, 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örnekleme Yöntemleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:12, Ders Notları Serisi No:6, Tokat.
- Dölekoğlu, T., 2001. TEAE, Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin Raporu: 2001/2002, Yayın No: 73, Ankara.
- Gülse, H.S., 1996. "Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe Yapısal Değişmeler Ve İzlenen Politikalar", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat
- Koç, A. ve Diğerleri, 1999. Yağlı Tohumlar Pazarı: Uluslararası fiyatlar ve alternatif Politikaların Arz, Talep ve İkame Ürünler Üzerine Etkileri, TEAE Yayınları No 31, ISBN: 975-407-047-4, Ankara.